

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

**Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin,
milli adət-ənənələrinin,
elm və mədəniyyətinin təbliği**

Kamal Camalov,
Pedaqogika elmləri doktoru,
professor
Azərbaycan Respublikasının
Əməkdar müəllimi
Naxçıvan Müəllimlər
İnstitutu

Şərq mədəniyyətini qiymətli inci əsərləri ilə zənginləşdirən ustadlardan biri də Məhəmməd Füzulidir. Hərtərəfli biliyə malik, insana ilahi məhəbbət aşılayan, oxucusunu ülvə ideyalarla yaşamağa çağıran və pedaqoji fikrin inkişafında müstəsna yer tutan Məhəmməd Füzuli gahdan bir elm adamı kimi, gahdan astronom kimi, gahdan psixoloq, filosof kimi, gahdan biolog kimi, gahdan həkim kimi, gahdan da musiqiçi kimi bəşər mədəniyyəti tarixində silinməz izlər buraxmışdır. Təbii, deyə bilmərik ki, Füzuli elmin müəyyən bir sahəsinə aid xüsusi bir əsər yazmışdır. Lakin hər bir əsərində rast gəldiyimiz fikirlər və mülahizələr bizə onu deməyə əsas verir ki, Füzuli elmi təfəkkürün pik nöqtəsində dayanmışdır.

M.Füzulinin əsərlərini oxuduqca görürük ki, Füzuli həm də yüksək mülahizəyəməlik bir pedaqoq olmuşdur. Füzuli öz elmi və düşüncələrini irəli sürərək lazımlı gələndə Sokratdan, Platondan, Aristoteldən, Miletli Faləsdən, Anoksaqordan,

Miletli Empedokldan, Pifaqordan, Plutarxdan, Herakliddən, İbn Sindən, digərlərindən də sitatlar gətirir və bu kimi alimlərin

cuddur, buna görə də əslində gizlin deyildir. M.Füzuli sevmək üçün nəcib sifətlər, zəngin mənaviyyət, əhdə vəfali olmağı təbliğ edirdi. Əxlaqın mənşəyivə mahiyyətini düzgün aydınlaşdıran Məhəmməd Füzuli belə nəticəyə gəlir ki, əgər məsələ ata sözünü və ya müdrik sözləri sadəcə əzbərləməkdən ibarət olsaydı, onda əxlaq tərbiyəsinə ehtiyac qalmazdı, retsep və düsturlar verməklə cəmiyyətdəki əxlaqi qəbahətləri asanlıqla aradan qaldırmaq olardı. Əxlaqi prinsip və qayələrin toqquşduğu bir cəmiyyətdə yaşayıb-yaradan Məhəmməd Füzuli həyatın hər növ haqsızlıqlarına: ədalətsizliyə, hüquqsuzluğa, zorakılığa qarşı daim qiyam qaldırmışdır.

Lütfün əlası sözün mənasını bilməkdir – deyən Məhəmməd Füzuli az sözlənəcib insani xüsusiyyətləri obrazlı şəkildə ifadə etmişdir. Söz sənətinin dahi ustadı "Füzuli özünün az bir zamanda böyük şöhrət qazanmasına baxmayaraq, biliksiz şeirin təməli olmadığını bilərək, elmləri dərinlən öyrənməyə başlamışdır".

Bədii təfəkkür dairəsi geniş

edən Füzuli əsərlərini boş və mənasız sözlərlə doldurmaqdan çəkinmiş, ərəb, fars və Azərbaycan dilinin zəngin xüsusiyyətlərini mənimsəyərək hər sözüne, hər bir ifadəsinə dərin mənə və orijinal xüsusiyyətlər verməyə çalışmışdır. Şərqşünas Bertelsin dediyi kimi, bu qəsidələr məntiq-cə bitkin, bədii cəhətdə bütövdür. Bu qəsidələrin beytlərinin yerini dəyişdirmək qeyri-mümkündür. Öz hissələrini bədii nitqi ilə ifadə etmək bacarığı Füzuli qəsidələrinə xüsusi gözəllik verərək şeirin mənə dairəsini genişləndirmişdir. Bədiiyin pedaqoji-psixoloji və fəlsəfi sirləri qeyd etdiyimiz kimi Füzulinin şeirlərində öz ifadəsini tapmışdır.

lar imiş. Qəzəl üslubuna yaran hər gözəl ibarəni, incə məzmunu elə işlətməmişlər ki, ortada bir şey qalmamışdır. İnsan onların bütün yazdıqlarını bilməlidir ki, çalışıb vücuda gətirdiyi əsərlərdə özündən əvvəl söylənən mənalar olmasın. Elə vaxtlar olmuşdur ki, gecə səhərə qədər oyaqlıq zəhərini dadmış və bəğrimin qanı ilə bir məzmunu tapıb yazmışam. Səhər olanda başqa şairlərlə uyğun gəldiyini görüb, yazdığımı pozmuşam, ona sahib çıxmamışam (şeirlərim sırasına salmamışam). Elə vaxtlar da olmuşdur ki, gündüz axşama qədər düşüncə dəryasına dalıb, söz almazı ilə mənə gövhərini deşmişəm.

sən, zənnə, təqlidə gülmək lazımdır.

"Doğrudan da, şair məşuqun sifətindən danışanda, o həqiqi sevgilinin ehtiyacsızlığının kamalını göstərərək sadıqdır..." – deyir. Füzuli deyir ki, hər kim ruhun bədəndə necə zahir olmasını, ruh ilə bədənin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilsə, Tanrının da şeylərdə necə zahir olmasını, Tanrı ilə şeylərin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilsə və beləliklə, hər kim "özünü tanısa Tanrısını da tanıyır".

İslamiyyətin dini prinsipləri şairin əxlaqi görüşlərində üzə çıxır. Mütərəqqi fikirlər təbliğ edən şairin dini əsərlərində belə ("Hədiqətüs-süəda", "Məsələ ül-eti-

Zəmanəsinin və zəmanəmizin böyük şairi Məhəmməd (Məhəmməd Füzulinin anadan olmasının 530 illiyi münasibətilə)

"Doğrudan da, şair məşuqun sifətindən danışanda, o həqiqi sevgilinin ehtiyacsızlığının kamalını göstərərək sadıqdır..." – deyir. Füzuli deyir ki, hər kim ruhun bədəndə necə zahir olmasını, ruh ilə bədənin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilsə, Tanrının da şeylərdə necə zahir olmasını, Tanrı ilə şeylərin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilər və beləliklə, hər kim "özünü tanısa Tanrısını da tanıyır"...

fikrini ehtiramla şərh edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Məhəmməd Füzuli ilk öncə panteistdir. O, hər bir varlıqda, hər bir hadisədə Allahın təzahürünü, onun özünü görür, bu bütün müqəddəs varlıqlara, ilahi şəxsiyyətlərə – Məhəmməd Peyğəmbərə, həzrəti Əliyə, onun övladları imam Həsənə, imam Hüseyinə çox böyük ehtiramla bəhs edir.

Deməli, Məhəmməd Füzuli belə qənaətə gəlir ki, Allah hər şeydə vardır, o hər şeydə möv-

və zəngin olan Füzuli qəzəl, qəsidə, tərcibənd, tərkibənd, müxəmməs, təxmis, mürəbbə, qitə və s. geniş istifadə etmişdir. Füzuli "şeirə hər şeydən əvvəl, həyatın məhsulu, "qəlb xəzinəsinin gövhəri" kimi baxır".

Fikrin obrazlı şəkildə ifadəsi, az sözlə geniş mənə vermək qabiliyyəti şairin qəsidələrinə də aid xüsusiyyətlərdəndir. Şərq klassik poeziyasının bütün şəkli xüsusiyyətlərindən özünə məxsus bir sənətkarlıqla istifadə

Bütün bunlar şairin qəsidələrini yüksək qiymətləndirməyə haqq verir.

Hər bir füzuliyünas aydındır ki, Füzuli bütün yaradıcılığı boyu çalışmışdır ki, ərəsəyə gətirdiyi əsər özündən əvvəlki və müasirlərinin əsərlərinə bənzəməsin.

Bu fikirlə bağlı Füzuli yazır: "Qəzəlin özünəməxsus bir dili və müəyyən bir kəlməaləmi vardır. Təsədüfən, məndən əvvəl gələn şairlərin hamısı yüksək anlayışlı, dərin düşüncəli insan-

(Bunu görənler:) bu məzmun anlaşılırmı, bu ləfz xalq arasında işlənilir və xoşagəlməzdir – deyər-deməz, o məzmun gözündən düşmüş, hətta onun üzünü köçürməmişəm".

Şərq ədəbiyyatında qəlb şairi, eşq və məhəbbət nəğməkarı kimi tanınan Füzulinin şeirlərinə qida və can verən yeganə amil və hərəkətverici qüvvəməhəbbətdir.

Dil yaxşıdır ki, Allahın birliyi-ni söyləsin,

Əgər elə olmasa, ağızda dil olmasa yeydir.

Eşq olsun o kamil yaradana ki, iki aləm də,

Onun cızmış olduğu kainatın əbədi naxışdır.

Bu beytlər yüksək məhəbbətlə sevin bir aşıqın real duyğularıdır. Füzuli Allaha xitabən deyir ki, sən yəqinsən, bəsbəlli-

qad" və s.) şairin humanist ideyaları, həyatı əməlləri oxucunu təsir altında saxlayır.

M.Füzulinin sevgisi və ya sevgilisinə iki aspektdən yanaşa bilərik. Birinci sevgisi Ulu Tanrı və ya ilahi məhəbbətə, sonra Məhəmməd Peyğəmbərə, Həzrəti Əliyə və onun övladları imam Həsən və imam Hüseyinə əsaslanır ki, biz bunları mütəqə ruh adlandırırıq, cismani sevgi, həmçinin ilahi bir varlıq sayırıq. Füzuli öz divanına Əlini mədh edən qəsidə ilə başlayır. Əlini ibtidası əvvəl, sonsuz axır, peyğəmbərə yardım edən, vəllərin görün gözü, üzünün nurlu parıltısı ilə, öz ziyasından bir günəş yaradan haqq ilə olan adlandırır, haqqın ondan görüldüyünü, haqq ilə əbədi olduğunu söyləyir və qəsidənin bir yerində "Ali-Əba"dan danışır, onlara and içir.

(ardı gələn sayımızda)

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur